

férfiú nevet csak akkor érdemlik meg, ha erkölcsi tekintetben is meg tudnak állani lábokon s ha erről semmi a világon, sem hatalom fénye, sem a nép kegye, csábjá el nem ejtheti őket» (Lóverseny körül, 110.).

IMRE SÁNDOR.

AMBIDEXTRIA.

(Befejező közlemény.)

3. Az ambidexterség előnyei; előfordulása a különböző foglalkozásokban és életviszonyok közepette.

Kérdésünk elméleti oldalának az eddigiekben bőven eleget tettünk; ne is bolygassuk tovább azt az életre amúgy is meddő kérdést, vajjon a balogság anatómiai okoknak, átöröklésnek vagy szoktatásnak az eredménye-e, hanem forduljunk inkább a gyakorlat felé s vizsgáljuk meg, hogy milyen előnyökkel jár az ambidextria a különböző emberi foglalkozások és az életnek változatos viszonyai közepette.

Azzal az általános kérdéssel, vajjon az ambidextria előnyös-e? igen könnyen és csattanósan végezhetnék. Csak utalni kellene arra a minden kételkedést kizáró tényre, hogy az az ember, a ki mindkét kezével ügyes, többet ér annál, a ki csak egyik kezével az. De szinte úgy látszik, hogy a drótnélküli telegrafálás korában és a kormányozható léghajó küszöbén elfelejtettük a — kétszerkettőt.

Lássunk mégis néhány gyakorlati esetet. Nem teljes és kimerítő rendszer az, a mit ebben a tekintetben nyújtunk, hanem inkább változatos mozaik, mely — reméllem — igazunkról az olvasót is meg fogja győzni.

Írás. A balkéz nem csupán az ú. n. tükörrírásra alkalmas, hanem a rendes (normális) írásra is, a miben azután alkalmilag a jobb kéznek is nagy segítségére lehet. Ebben a tekintetben igen tanulságosak egy híres német írónak önmagán ejtett megfigyelései. Ez Jordán Vilmos, a ki egyik munkájában azt írja a balkezességről, hogy egy alkalommal már kifáradt keze az írásban s kísérletet tett, nem sikerül-e a balkézrel írnia? Kissé nehezen ment, de miután két héten át naponként mintegy félóráig gyakorolta magát, egészen hozzászokott s azontúl különösen másolásokra gyakran használta balkezét; másolásokra főképp azért, mert balkézrel mégis kissé lassabban ment az írás. Jobb kézzel írva, a papírt vagy úgy helyezte el, hogy annak felső és alsó széle az íróasztal élével egyenlő irányban feküdt, vagy még czélszerűbben úgy, hogy a sorok mintegy 30 fokú szög irányban fölfelé mehettek. Midőn azonban bal

kézzel írt, a papírt ferdén s szintén 30 fok szög irányában fektette le, de ellenkezőkép úgy, hogy jobb oldalra hajolt s így az írás felülről látszott haladni; szükséges volt ez a változtatás azért, hogy az írókéz el ne fedje a leírt szót, a mi bekövetkeznék, ha a papír az íróasztal élével párhuzamosan feküdnék vagy felfelé fordítva. A leírt szavak elfedése pedig akadályozná a szemet, hogy a szükséges ellenőrzést gyakorolja. Balkezű írásnál tehát jó, ha a papírt kissé lefelé fordítva helyezzük el. De ezt is el lehet kerülni más intézkedés által. A jobb kézzel írt betűk többnyire kissé jobb oldalra hajlanak; ha most balkézzel írva a betűket, kissé balra fordítjuk, azok csaknem oly szabadon fognak előtűnik állani, mintha jobb kézzel írtuk volna. A balkezű írás lassúságának nagy előnye az, hogy az író jobban ügyelhet a mondat szerkezetre és a szókötésre, mely ellen a gyorsan író jobb kéz használata esetén sok ember könnyen vét. *Különböen több havi használat után a balkézzel is könnyen és gyorsan lehet írni.* S feltűnő, hogy ezután a balkezet gyakran használjuk olyankor is, midőn különben nem szoktuk használni, például ruhabegombolásra, órafelhúzásra, billiárdlökésre. Jordán csakhamar észrevette, hogy balkezének izmai, a bal mellrész, sőt egész bal oldala erősebb lett, mint azelőtt volt. Még érdekesebb egy másik megfigyelése. A jobb kéz gyakorlása által az agynak csak egyik fele jó működésbe, a sok írás megkönnyíti a balkéz használatát is, de nem a megfelelő mozgató idegékét. Ha azonban a balkezet is használjuk, az agynak másik fele is működik s ezzel kapcsolatban az idegek munkája élénkebb és erőteljesebb lesz. Jordán úgy érezte, *mintha a balkéz gyakorlása által mintegy gondolatvilága is gazdagabbá lett volna*, s az új sajátos idegenszerű képzetek munkakedvét erősítették volna. Így nem lehetetlen, hogy a balkéz együttes használása a jobbal az írásban egyúttal az értelmi fejlődésnek is előnyére van. Ez természetesen csak elmélet, melyet hosszas és sok ember által szerzett tapasztalat igazolhatna; megkíséríteni azonban lehet, mert csakugyan van abban valami visszás dolog, hogy az emberek nagy többsége oly fontos munkánál mint az írás, egyik kezét sohasem használja fel.

A mi a balkezűségnek viszonyát illeti a *rajzolás*hoz, egyik kiváló rajztanárunktól a következő felvilágosításokat kaptam. Balogsuta rajzókkal elvétele találkozunk iskoláinkban, még pedig az alsó osztályokban, a hol nagy kitartás és állandó figyelmeztetés árán még le lehet őket szoktatni. A balkéznek rajzbeli ügyességéről való leszoktatás azonban pusztán azért szükséges, mert a módszer és magyarázat a jobb kézre vonatkozik és a tömegtanításnál lehetetlen ezeket a kivételeket kellő figyelemben részesíteni. Egyébként azonban a balkézzel való rajzolás minden tekintetben egyenértékű lehet a jobbkézzelivel. Amerikában tényleg régóta s rendszeresen fejlesztik mindkét kéznek rajzbeli képességét, a mi-

nek külön módszere is van (Al. Taddtól), mely főleg a részarányos alakok rajzolásán alapszik. Ámde ott az óraszám ezt lehetővé is teszi, holt minálunk a jóval csekélyebb időt inkább a szemmértéknek gyakorlására fordítjuk, mintsem a technika fejlesztésére.

A *mintázásnál* mindkét kéznek és újjainak együttes és egyforma használata úgyszólván rendes jelenség, mert ez a munkát is gyorsítja. Híresebb szobrászaink (Zala, Strobl) mindkét kézzel mintáznak, sőt egyik budapesti művész-iskolánál van egy tanár, a ki előszeretettel csak balkezevel mintáz.

A mi a *zenét* illeti, ismeretes, hogy a zongorázásnál, a vonós-hangszereknél (hegedű stb.), sőt a fúvó-hangszereknél is mindkét kéz működésbe jön. A zongorázók a balkéznek általánosabb elhanyagolása következtében, annak fejlesztése érdekében nem ritkán különleges balkezügy gyakorlatokhoz folyamodnak. A hegedülésnél (kis- és nagy-bőgő) a bal kéz nagyobb fizikai erőt fejt ki, a jobb ellenben hajlékonyságot és simaságot. Tapasztalták, hogy a hegedűs, ha utólagosan adja magát a zongorázásra balkezevel rendesen ügyesebb és gyakorlottabb, mint a rendes zongorázó. Egy zeneértő velem szemben annak a nézetének adott kifejezést, hogy a vonó kezelésére mindkét kezet egyaránt alkalmasnak tartja,* az egész csupán szokás dolga. Hogy mégis rendesen csak a jobb kar kezeli a vonót, annak meg vannak esztétikai, hangtani és gyakorlati okai (az elhelyezés a zenekarban, a hanghullámoknak egy irányban való kívánatos terjedése, stb.).

Az embernek arányos fejlesztésében nagy szerep jut a *testi nevelésnek* is, a melyet a bővebb értelemben vett ambidexterség tekintetében nem vád, hanem teljes elismerés illet meg. A helyes testgyakorlásnak rendszere, mondhatni abszolút értelemben, kétoldalú s szinte túlzott lelkiismeretességgel ügyel arra, hogy a jobb és bal között az egyensúlyt és a békét megőrizze. Akár a szabad- és rend-, akár a szeryakorlatoknál a jobboldali gyakorlatot nyomban követi a baloldali, mert a tornázásnak helyes módszere szerint csak a kettő együttvéve adja a teljes egészséget. Igazságérzetében odáig megy, hogy pl. az ugrásnál, a súlydobásnál, gerelyvetésnél és diszkoszdobásnál (versenyek alkalmával) az illetőkre bízva a lábnek vagy a karnak megválasztását,** jóllehet szerintünk, legalább az

* Tanulságos példa erre egy művész, a ki jobb karjára megbénulván már férfi korában vitte a balkéz fejlesztését művészi tökéletességre és nagy sikereket és elismerést ért el. Richter János 1900 évi gyakorlat után elsajátította a balkézvel való dirigálást.

** Az utolsó, 1901. évi, országos tornaversenyek alkalmával igen helyesen a jobb és bal kar súlydobásainak algebrai összegét vették számításba. A győztes szabadkai csapatnak versenylapjából kiderül, hogy a 10 tanuló között kettő balos volt, mert balkezevel többet dobott. Sajnálom, hogy a többi versenylapokat ebbeli megvizsgálás céljából nem kaphattam meg.

iskolában, a másik, a kevésbé ügyes végtagot vagy pedig mindkettőt kellene foglalkoztatnia, hogy ezzel is előmozdítsa a testnek harmonikus kiképzését. Ennek az elvnek a (lapda-) játékokban is érvényt lehet és kellene szerezni. Ismerek egy értelmes tornatanárt, a ki pl. a füléslapdát a jobb és bal kézzel felváltva játszatja.

Hogy a tornászok mily feltékenyen őrködnek a testnek, s főleg a végtagoknak demokráciája felett, arra nézve érdekes adatot közölhetek egy francia testnevelési szakközlönyből,* mely annak ötletéből, hogy a svéd gyógygymnastika, a physiologusokkal és a kerékpározás divatjával egyetemben az alsó végtagoknak túlzott s szinte egyoldalú kultiválásával fenyegetnek, «a két kar» által aláírt kérvényt közöl, mely elmésségében versenyez Franklin és Léon imént ismertetett felszólalásaival és így kezdődik: «A két karnak kérvénye a testi nevelés tanáraihoz. Uraim! Minthogy önöknek kötelessége, hogy a testnek különböző részei között az összhangot fentartsák és arra ügyeljenek, hogy egyik se essék áldozatul a többiek javára, bátorkodunk figyelmüket arra az alárendelt helyzetre felhívni, melyben születésünk óta részesülünk . . .»

Hogy a balogosság a testi erő szempontjából sem hátrány vagy tökéletesség, mi sem bizonyítja jobban annál, hogy a balog atléták száma nem csekély, sőt Európának egyik legjobb diszkoszdobója, a cseh Janda szintén balog. Janda — írja a Sp. V. 1898 jún. 18. sz.-ban — mintája az atlétának. Rendkívül magas, széles vállai, csinos, de nem tornászosan kiugró izomzatú. Olyan eredményt, csak olyan technikával lehet elérni, mint a milyen az övé. Nem himbálódzik egész testével, nem lendülettel akar valamit elérni, hanem lassan, csaknem kínosan lassan, kimérten, testét lassú kigyózásba hozza, mi közben teste minden porcikájának erejét, mondhatnók egész lelki erejét a diszkoszt eldobó bal karjába összpontosítja. — Azután Horkay Feri is balkezes volt (Herczeg F., Gyurkovics, Bevezetés) és mégis félelmetes biztossággal kezelte a parittyát.

Mindkét karnak egyenletes fejlesztésére valamennyi sportnem és mozgás közül legalkalmasabb az evezés, melynél a karok erejének egyenlőtlenségét állandóan és tudatosan kell és lehet is szabályozni, mert az eredmény és hatás folyton ellenőrizhető. A csolnak ugyanis csak akkor fog egyenesen kitűzött célja felé tartani, ha a jobb és bal kar erő kifejtései egymást ellensúlyozzák, a mit legjobban maga az evezős (illetőleg a kormányos) ellenőrizhet, ha a távoli célpontot állandóan szemmel tartja. Csak érinteni kívánom az evezésnek azt a módját (mellsőevezés), mely egyenesen előrehalad, az evezőlapátoknak megfordított kezelését kívánja meg s más-más izomcsoportokat hoz működésbe. Eleinte ez nehezen megy, a lapátnak viszás kifordítása esetlennek is tetszik, de hogy a gya-

* La Gymnastique Française: Pour les bras s. v. p. (1900, 8—9. sz.)

korlat ezen is segít, bizonyítják az előre evező s páratlanul ügyes gondoliere-k.

Az úszásnál a 2 karnak és az alsó végtagoknak egyenletes működése már jóval csekélyebb mértékben van meg; a legtöbb ember egyik oldalán úszik, a versenyzők kizárólag így, mert ezzel a test felületét csökkentik s vele együtt az ellenállást. Érdekes, a mit a jelenkor legjobb úszójáról, az angol *Jarvis* világbajnokról a «Sport-Világ» ír: A sportkörök főérdeklődése főleg *Jarvis* szereplésében összpontosult, kinek speciális úszásmódora — melylyel az 1609 méteres távot egyenletes tempóban, látszólag minden erőlködés nélkül végig úszta — bámulatba ejtette nemcsak a laikusokat, hanem azokat is, kik a különböző úszásmódorok fortélyait, előnyeit és hátrányait ismerik. Angol tempóban úszik, tehát féloldalt fekvé *balkarját* kiemeli, majd azzal a vízben erőteljes csapásokat vesz, míg jobb karja folyton a vízben végzi az egyenletes kiadós húzásokat.

Külön elbírálás alá esik az ambidextria a *katonaságnál*, mert itt a kétkezűségnek elsőrendű fontossága van, mely az egész honvédelem javára esik. Gondoljunk csak meg, hogy válságos pillanatban mily nyereség az, ha a harczos nem csupán az egyik kezével, a jobbal tud lőni, vívni és lovával elbánni, hanem a másikkal, a ballal is! A katonai szolgálati idő és gyakorlati mód (*Drill*) együtt legalkalmasabbak arra, hogy ezt az ügyességet fejlesszük vagy elsajátítsuk. E végből azonban a Gyakorlati Szabályzatot minden fegyvernemre alaposan és czélutdatosan kellene átalakítani s belőlük minden egyoldalúságot, nem csupán a szónak, hanem a lényegnek értelmében is kiküszöbölni. Ajánlatos pl. a «hátra arcz»-nak jobb és balfelőljáró gyakorlása a gyalogosnál és a lovasnál; a lóra is ne csupán a bal oldalon tanítsák a huszárt felülni, hanem a jobb oldalon is. Különbömben embert és lovat egyoldalúvá tesznek, holott az idomításnál és iskolázásnál egyébként a legnagyobb gondot fordítják a mindkét oldalú egyenletes kiképzésre.

Tanulságos voltánál fogva legalább röviden érintem azokat a másod- és harmadrendű tevékenységeket és mellékes ügyességeket, a melyeknél a jobb- és balkezűség hacsak közvetve is mutatkozik. Ilyen pl. a kabátnak felöltése és letevése a jobb vagy balkaron kezdve, a kártyaosztás; az az oldal, a melyet a férfi a kísért nő mellett elfoglal; * nőknél a

* A nők kísérését illetőleg egy «szerkesztői üzenet» találóan írja ezt: Némely helyütt, de kivált a francziáknál (ott sem általános) az a szokás, hogy a férfiak a nőket bal karjukra véve vezetik. Ez sokkal okosabb szokás és udvariasabb is, mivel így a férfi jobb keze a védelemre mindig szabad, ellenben ha jobb kezén vezet a hölgyet, akkor a balkezével baj esetében édes-keveset tehet. Nálunk azonban begyökerezett szokás lévén, hogy a jobboldali hely a megtisztelőbb hely, nagyon fonák különcködés

szoknya emelése,* férfinál a bot tartása; ** ügyes pinczér csak ambidexter lehet, azaz olyan, a ki mindkét kézzel egyaránt tud felszolgálni, stb. stb. Mindezekre, a divat mellett, nem ritkán olyan mellékes és rejtett okok szolgálnak indokul, melyek csaknem mosolyra bírnak. Nekem pl. úgy tetszik, hogy — a *zsebeknek* elhelyezése az emberi ruházaton szer- ves kapcsolatban áll a jobbkezeséggel, jóllehet itt valószínűleg a zsebek már a jobbkezeség okozta okozat,

Íme, elég nagy és változatos sora az emberi foglalkozásoknak, melyek kivétel nélkül beigazolják azt, a mit a józan emberi ész, mely az elfogultságtól és hagyományoktól egyaránt ment, már eleve elfogadott: hogy kettő több az egynél, hogy két kézzel és karral többre mehetünk mint egygyel, szóval hogy az ambidexter könnyebben boldogul a létérti küzdelemben, mint a monodexter. Ha a munkásnak jobb karja kifárad, folytathatja a ballal, ha a katona jobb keze megsebesül, fegyvert ragad a bal, s. i. t.

A gyakorlati és fizikai okokon kívül az ambidextria mellett szólnak még a higiénia, a psychologia és az esztetika. Mert, ha kar és kéz tekintetében megszüntetjük az egyoldalúságot, ezzel egyidejűleg bizonyára elejét vesszük a többi érzékszervek és testrészek egyoldalúságának, a mely amazokénak nyomában jár. Ezért nagyon értem és méltányolom annak az értelmes, de gyermektelen apának a nézetét, a ki így szólt: Ha fiam volna, otthon a legnagyobb gonddal fejleszteném balkarját, mert az iskolában jobb kezét amúgy is kiművelik.

Valóban ideje volna, hogy ha már nem lehetünk kezdeményezők e téren, okoljunk a gyakorlati észjárású amerikaiak eljárásán, s a helyett, hogy kigúnyoljuk és megbüntetjük a balogsutát, helyes módszerrel és bölcs előrelátással oda törekedjünk, hogy az ambidextria már kis iskoláinkban ápoltsék és később is folytatva, lehetővé tegye azt, hogy a jövőendő nemzedék a szó szoros értelmében kevésbé egyoldalú ügyessé-

volna, ha a hölgyeket balkézen vezetnék. Kivételesen, olyan társaságban, a hol ez így szokás, legjobb azonban ehhez a szokáshoz alkalmazkodni, a mi egyébként minden illemszabályra nézve áll.

* A mi ezt, a hölgyekre fontos, ügyességet illeti, melyet a francia *se savoir porter une robe* kifejezéssel jelez, és a melyet a mi hölgyeink a balkézrel végeznek, mert a jobb rendszeren egyébként van elfoglalva, erre nézve «A szoknyafelkapás művészetének» elmés szerzője (l. Orsz. Hírlap 1898 jún. 9.) azt ajánlja, hogy ebben mind a két kéznek egyforma ügyességre kell szert tennie.

** En Andrassy-úti sétáim alkalmával többször megszámláltam, hogy hány ember tartja jobb kezében botját és ernyőjét: átlag 95%. Ime a jobb kéznek logikátlansága, mert hisz a többségnek a védelemre ilyenkor csak a balkeze áll rendelkezésre.

gekkel léphessen az életnek sokoldalú küzdterére. Ha a szerintünk rövidlátók, ma még a balogosságnak teljes kiirtása érdekében a kitarásra és akaraterőre appellálnak, mi az ambidextria érdekében hangoztatjuk ezt az elvet: Where there is a will, there is a way.

Vonjuk le immár a hallottakból a tanulságokat és a következményeket. Megfelelően tárgyunknak elméleti és gyakorlati oldalához, *indítványaim* is két irányra terjeszkednek ki: az egyik a kérdésnek elméleti és tudományos feldolgozását volna hivatva előmozdítani, a másik a gyakorlati pædagogia keretébe tartozik.

Itt és ott az iskola és a család, a nevelők, tanítók, tornatanítók, tanárok és iskolaorvosok közreműködésére van szükség, mely a felsőbb tanügyi hatóságnak engedélyét és támogatását föltételezi.

Jóllehet magam a dolgot eléggé megvilágítottnak látom, mint-hogy egy egész országra kiható, de egyúttal olyan mozgalomról van szó, melyben fejletlen voltánál fogva a nemzetek versenyében kedvezően és hasznosan mi is közreműködhetünk, kellő elővigyázattal és mérséklettel akarok eljárni, s nehogy akár a Tisztelet Társaságot, akár a felsőbb tanügyi hatóságot ezen üdvös reformtól elriaszszam, azon voltam, hogy olyan szerény és méltányos indítványokat terjeszszek elő, a melyekben még ellenlábasaim se találjanak kivetni valót, hogy ne mondjam veszedelmet és felforgatást. Tartózkodni fogok tehát minden gyökeres újítástól, mely a két kéznek és karnak az iskolai nevelésben már most teljes egyenjogositást követelne (minők pl. írás, rajzolás), s csakis a türelmességet és méltányosságot szeretném biztosítani. Az ambidextrianak kötelező tanítására ma még azért sem gondolhatunk, mert felnőtt és kellően előképzett tanerők hiányában, azt sem tudnók, hogy kire bízuk.

Indítványozom tehát, hogy a Magyar Pæd. Társaság keresse meg a vallás- és közokt. miniszter urat az iránt, hogy

1. *Jól kidolgozott terv alapján indíttassék meg az ország összes iskoláiban a balogosságra és az ambidextrianra vonatkozó adatoknak és megfigyeléseknek gyűjtése, melyet majdan ezeknek czéltudatos feldolgozása kövessen.*

2. *Egyúttal figyelmeztessenek az összes iskolák tanítóit és tanárait, hogy balogsutákkal szemben semmi erőszak ne alkalmaztassék és ők minden erkölcsi sérelemtől megóvassanak.*

3. *A különböző kézi ügyességeknek az ambidextria elvei szerint való tanítására, a tanterv és módszer tervének előzetes bemutatása mellett, az engedélyt a vallás- és közokt. miniszterium már most megádhajja.**

* Jóllehet az ülésen történt felszólalások arra bírtak, hogy a 2. és 3. indítványi magam vonjam vissza, mindháromnak közlését ezen alkalommal helyén valónak tartom.

Függelék.

Az ambidextria és a balogosság a nyelvben és irodalomban.

A nyelvnek, nyelvtudománynak s részben az irodalomnak megvan az a nagy érdeme, hogy fényt vet rég letűnt korszakokra és az emberi tudásnak és tevékenységnek idegen területeire. Ép oly érdekes, mint érdemes munkát végezne az, a ki a legrégebb időkig visszamenőleg kutatná fel és mutatná ki a balogságnak eredetét és terjedését, s nagyon valószínű, hogy egy véletlen felderülő világosság romba döntené a philosophusok, psychologusok és orvosok felállította összes hypothesiseket.

Ezen nagy vállalkozással szemben valóságos apróság számba megy az a kis gyűjtemény, melyet én néhány rendelkezésemre álló forrás (főleg szótárak * nyomán összeállítottam, s a mely kezdetleges és szinte laikus jellege daczára sincs híján az érdekes tanulságoknak.

Etymologia. «link» az ó-német «lenkâ»-ból; a francia «gauche» Diez szerint az ó-felnémet «welk»-ből (a. m. schwach = gyenge) származik; az olaszban «stanca» a. m. fáradt kéz, balkéz, «manca» a. m. csonka kéz, balkéz. A francia «dextérité», mely egyaránt jelenti a kéznek és a szellemnek ügyességét, a 16. században neologismus volt és a latin «dexteritas» (dexter)-ből származik; olaszban és spanyolban «destra», a *dex* gyöknek középfoka, mely a görögben is megvan és a szanszkritban *daca*. «Ambidexter» összetétel ebből «ambo» (kettő) és «dexter» (jobb) és szó szerint annyit tesz, mint a kinek két jobb keze van, vagyis a ki egyetlen ügyességgel használja mindkét kezét.

Kifejezések. a) Melléknevek: bal (n. ** links, fr. gauche), balul (n. böswillig), balog (n. linkisch), balos = a) ügyetlen, β) süket, γ) hóbortos, balustya = együgyű, banyak, balamuta, balfasz, balkán, balócz. b) Igék: balogol = balkézzeel tesz vmit (fr. gaucher, gauchir). c) Főnevek (egyszerűek): balság (n. Unfall), balog (n. Linkser, Linkhand, Linkpfot, Linkpatsche, Linktatze, fr. gaucher-ère, n. Rechtser, fr. droitier); fr. gaucherie = n. Linkischheit = esetlenség. d) Összetételek, m. p. a) Melléknevek: balfülv. = süket, balkörmű: 1. tolvaj, 2. feslett életű, balsarkú = megesett személy, balogsete (-süti, -sütü). β) Főnevek: baloghajtás (-nyira), balog-méh (sejtjeit össze-vissza építi), balog-ökör (egyik szarva előre, a másik hátra áll), balpárt (ellenzék), balvélemény (n. Vorur-

* Magyar nyelvtörténeti szótár: I. 164. Szinnyi, Magyar tájszótár: I. 89—93. Heyne, Deutsches Wörterbuch. Littré, Dictionnaire de la langue française.

** n. = németül, fr. = francziául.

teil, fr. *préjugé*), balsors (ñ. Missgeschick, fr. infortune); balkézről való házasság¹ (n. Ehe zur linken Hand, morgantische E., fr. mariage du côté gauche); fr. *soeur du côté gauche* = törvénytelen testvér (n. Bastardschwester); Vettern von links (angeheiratete) = magyar sógorság = fr. *cousins par alliance*.

Szólások. Bal a fél füle = nagyot hall; ő visszafeleselt nekem, én pedig ismét balabbul feleltem (keményebben, élesebben); balkézrel vár = nem vár (a későn jövőnek mondják) n. mit der linken Hand auf jem. warten, fr. attendre qu. un de la main gauche; balul fejezi ki magát (n. sich sehr links ausdrücken, fr. s'exprimer fort mal); n. etwas links liegen lassen; fr. passer l'arme à gauche = mourir; fr. être sur le pied gauche = csávéban lenni (n. in der Klemme sein); ballábbal kelni (n. in übler Laune, mit dem linken Beine aufstehen, fr. se lever du pied gauche); fr. donner à gauche (n. auf dem Holzweg sein, eltévedni); balul érteni v. magyarázni (n. missverstehen, verkehrt auslegen, fr. prendre qu. ch. à gauche) = n. Sie sind weit links (im Irrtum), fr. vous n'y êtes pas du tout.*

Irodalmi idézetek. a) A Szentírásból. És Izrael fiai azután az Úrhoz kiáltának, ki nekik Aod nevű szabadítót támaszta, Gerának, Jemini fiának fiát, ki mind a két kezével úgy éle, mint a jobbal,² . . . ki magának kétélű kardot csinála, és azt a köntös alá jobb tomporára övedzé (Bírák 3 : 15, 16). Gábaa lakói, kik hétszázán valának, igen erős férfiak, bal kézzel úgy harcolók, mint a jobbal (Bírák 20 : 16). Bal keze fejem alatt és jobbja megölel engem³ (Énekek éneke 2 : 7). Akkor szól azoknak is, kik az ő balkeze felől léznek ilyen módon: Átkoztak, menjetek el tőlem az örök tűzre (Máté ev. 25 : 41). Hogyha a te jobb szemed azt míveli, hogy megbotránkozzál, vágd ki azt és vedd el magadtól. És ha a te jobb kezed megbotránkoztat téged, vágd el azt, és vedd el magadtól⁴ (Máté ev. 5 : 29—30). Mikor pedig te osztogatsz alamizsnát, ne tudja a te bal kezed, mit cselekeszik jobb kezed (Máté ev. 6 : 3). b) Magyar.

¹ *Balkézről* a címe Guy de Maupassant egy elbeszélő-kötetének (magy. ford. Zempléni Gy., Bpest, 1894), mely sikamlós történeteket tartalmaz.

² A héber szerint: kinek jobb keze haszonvehetlen vala. (A Vulgata szerinti magyar kiadás jegyzete.)

³ Vajjon a jobb és bal kéznek van-e különös jelentése, határozottan állítani nem lehet. Sz. Bernárd szerint a balkéz alatt a völegénynek gyógyító, a jobb alatt üdvözítő ereje értendő; mások szerint, a jobb alatt az ő isteni, a balkéz alatt emberi természete értendő. (u. az).

⁴ Er wusste, das er sich eher mit der Linken die Rechte abhacken würde, als . . . (Sudermann: «Es war» 363. l.):

Senki balul ne vegye hazánk igyének kezünkre vett előmozdítását (M. Nyelvőr: XII, 416). A mindkét kézre tudósnál, a balog avagy bal-ember felett sok vagyon (Amos Comenius. Janua etc., Kolozsvár 1643). Török-től nyert sebe tett kívül balogot, nyerte királyától örökben Balogot (Thaly K., Adalékok a Tököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez). Szomorú dolog, de be kell vallani, hogy kétszer is bal kézzel dolgoztak, a kik az önálló magyar vámtarifa tervezetét alkották. (Országos Hírlap 1898 júl. 9. v. cz.) c) Francia. Vous croyez que je suis gauche de mes mains (Séviigné 301). Mutius prit son espée avec la main gauche, dont on dit qu'il eut depuis le surnom de Scævola, qui vaut autant à dire comme gaucher (Amyot. Publ. 33. XVI. század.) Il tira du manteau sa dextre vengeresse (Boileau: Lutrin V). [*la dextre* itt la main droite, jobb kéz helyett áll: ritka és költői]. Où beaulté est, ambidextre je suis (Amyot) 16. század. Hermagoras vous révélera que Nemrod était gaucher et Sésostris ambidextre (La Bruyère 5).

Ha a «bal» kifejezéseinek ezen rövidke szótárából a szó különböző jelentéseit akarjuk megállapítani, azt találjuk, hogy bal legtágabb értelemben mind az, a mi rendellenes, helytelen, ügyetlen, nem igaz. Littré nagy szótárában (II: 1844) a *gauche*-nak nem kevesebb mint 14-féle jelentését sorolja fel példákkal, és általában így határozza meg: *gauche* = qui est de travers.

Az ilyen szólások: kézzelfoghatóan világos (n. handgreiflich), kezei meg vannak kötve, valóságos jobb keze volt neki stb. mutatják, hogy az emberiség a kéznek működését már rég átvitte a szellemi élet tevékenységeinek megjelölésére.

Viszont a jobb = lat. dexter = n. rechts = fr. droit és adroit (ügyes) = ang. right (you are right = igaza van) melléknevek és a das Recht = le droit (a jog) és adresse (ügyesség) főnevek nemcsak irányt, hanem minőségét, sőt fogalmat jelentenek, a mi a dualismus és a páros ellentétek egyetemes elvénél fogva nagyon is érthető; mert ha a baloldali irány képviseli a rosszat, akkor a jobb oldalon szükségképen nem lehet más, mint a jó, jöllehet mindkét irány egyazon vonalba esik. Ez alapján véve téves psycho-intellektuális következtetés ugyan, mert a mi nem fekete, az szükségképen még nem fehér.

Hogy a jobb- és balnak még a tudomány és az irodalom történetében is van nyoma, azt a következő két apróság bizonyítja. Weizsäcker tanár a Goethe-Jahrbuch legutóbbi évfolyamában külön értekezést írt erről a kérdéstről: War Götz von Berlichingens Hand die rechte oder die linke? Ennek ismertetése ötletéből pedig Palm közli az erre vonatkozó egész irodalmi vitát (N. Fr. Presse 1902 aug. 24.). Egy másik adat Galileinek mutató-újjá. A firenzei természettudományi múzeumban különösen becses ereklyeként őrzik Galileinek egy mutató-újját. Persze, a jobb mutató-

újját: azt, a melyikkel mozgásba hozta a sienai székesegyház függő-lámpáit, s a melyeknek lengéseiből megtudta, hogy a föld forog: azt a mutató-újját, melylyel börtöne falára fölrajzolta a föld alakját, alája pingálván, hogy «mégis mozog». Érthető mindezekből, hogy a nagy tudós bal mutató-újja kevésbbé lenne becses. Ámde egyszerre csak elő áll a tudós Pietro Gori lovag, a ki furcsa dolgokat sűt ki. Egész kötetet írt annak bebizonyítására, hogy a firenzei ereklye Galileinek nem a jobb, hanem a bal mutató-újja. Persze, azért megvan a jobb mutató-ujj is, sőt a jobb hüvelyk is: de nem a múzeumban, hanem magánember birtokában.

A *babonák* és a néplélek hagyományos nyilatkozatai közül legismertebbek a következők. Kedvező előjel nálunk, ha valakinek bal füle cseng, bal tenyere vagy bal szeme viszket. A németek azt tartják, hogy rosszat beszélnek arról, a kinek bal füle cseng: «Was ich dir sag, ist alles wor, oder mir brech mein linkes orr (Jörg Wickram: Das weltlich Lossbuch, Mülhausen 1564). A bal lábbal való kelést okozzák a rossz hangulatért és aznap kellemetlenségeikért: «Der schiefe Verlauf solcher Tage rühre gewöhnlich davon her, dass man frühmorgens mit dem linken Fusse aus dem Bette gesprungen sei (Scheffel: Ekkehard 4). Az ókor felfogása viszont a szerencsével hozta kapcsolatba a bal oldalt: «Der donner lässt sich noch, der götter macht zu lehren, zum zeichen ihrer gunst, von linker Seite hören (Frh. v. Cronck Schriften, Leipzig; 1765, 1, 264). A madarak repülése: «Ob rechts die Vögel fliegen oder links» (Schiller, Braut v. Messina 2388).

Inkább a kuriozum kedvéért említem még meg a következő hosszúcímű régi könyvet: «Die gestriegelte *Rocken-Philosophie*, oder aufrichtige Untersuchung derer von vielen super-klugen Weibern hochgehaltenen Aberglauben (Chemnitz 1707—1709)», melyben ez olvasható: «*ein neugeböhren kind soll man nicht zuerst auf die linke seite legen, es wird und bleibet sonst sein lebtage linkisch* (2, 45)».

Szerencsére, hogy a hol annyi balvélemény és kellemetlenség fordul elő, a *humornak* sem vagyunk híján. Ilyen ez a szójáték: valakit baleset ér és jobb kezét tőri ki; a minék példájától még Goethe sem rettent vissza, mert a *Wanderjahre*-ban (3, 6) ezt írja: Glücklicherweise war ich links u. ich hatte in meinen Leben niemals etwas rechts gemacht. Bocsnatot kérek még a következő, állítólag valóságon alapuló adomáért. «Úgy áll, mintha két bal lába volna» mondta egy kritikus egy színésznőről, a kinek férje amazt felelősségre vonván, az illető így mentette ki magát: «Tehát, kérem, mintha két jobb lába volna. Jó lesz így?»

Az *indítványokhoz*. Lueddeckens művéhez kérdőívet csatolt, melynek rovatai a következők: 1. Név, 2. lakóhely, 3. életkor, 4. foglalkozás, 5. volt-e balogosság az apánál? 6. az anyánál? 7. a testvéreknél? 8. egyéb rokonoknál? 9. a dajkánál? 10. vele született-e a balogosság? 11.

gyengébb-e a jobb kar általában? 12. és a jobb alsó végtag? 13. mikor tanult járni? 14. mikor beszélni? 15. nehezen tanulta? 16—17. Hebeg v. dadog-e, avagy volt-e ez a multban észlelhető? 18. jól tanult? 19. nagyon feledékeny? 20. melyik szemmel lát jobban a távolba? 21. mekkora a jobb és a bal szem törőképesége? 22. melyik pupilla nagyobb? 23. az állkapocsnak erős összeharapásakor hall-e valami finom neszt és melyik fülben? 24. melyik oldalán szokott aludni? 25. egyéb észrevételek.

Egy országos balog-statisztika összeállításánál azonban jóval kevesebb adattal is beérhetjük, melyek között szükséges, hogy az osztály és az iskola tanulóinak abszolút és a balogosok relativ száma is befoglalassék. A jobb- és balkezűség kimutatására legbiztosabban a súlydobást alkalmazhatjuk, a melyre az alsó osztályokban természetesen aránylag kis súlyú golyót használunk.

Végül bocsnátot kérek dolgozatomnak terjedelmes voltáért. Ezt jórészt az a számos, részben feleslegesnek látszó, aprólékos és mellékes adat okozta, melyeket csupán azért gyűjtöttem e helyen össze, hogy ezt nálunk új témát lehetőleg sok oldalról világítsam meg. A t. olvasók köréből hozzám intézendő újabb adatokat és személyes megfigyeléseket a legnagyobb köszönettel fogadom.

KEMÉNY FERENCZ.

ZÜRICH KANTON KÖZOKTATÁSÜGYI SZERVEZETE.

(A Revue pædagogique után.)

Ha egy futó pillantást vetünk az összes kulturállamok napi kérdéseire, e mozgalmak között mindenütt első sorban állóknak a közoktatás ügyeket, s azok között is az azok szervezetére vonatkozókat fogjuk találni. És ez nagyon természetes is, mert az ember a társadalom, a közélet tagjává, t. i. hasznos tagjává csakis a nevelés által válik. Igaz ugyan, hogy a nevelés ezen munkáját nem pusztán az iskola végzi; közreműködik abban az egyház, a közigazgatás, a törvényhozás, a közlekedés, a hadügyi szervezet stb., de hogy ezen tényezők között, a nevelői munkákban, az első és a kezdeményező szerep az iskolát illeti meg — azt még a tanügyben laikusok is elismerik. Innen azon lázas sietség, melylyel az egyes államok — részint törvényhozásilag, frészint társadalmilag — közoktatásügyük szervezetét javítani s a modern állam igényeinek mindinkább megfeleltetvé tenni iparkodnak.